

Національний університет "Чернігівський колегіум" імені Т.Г. Шевченка

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ТА
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

Кафедра загальної, вікової та соціальної психології

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

**на тему: «Соціальна компетентність молодших
школярів»**

Студентки 4 курсу 41 групи
спеціальності 053 Психологія
Тарасевич Тетяни Миколаївни
Науковий керівник:
доц. Ляховець Лариса Олексіївна

Оцінка:

Національна шкала: _____

Кількість балів _____ ECTS _____

Члени комісії: _____

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

Студент (ка)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Рецензент

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри
загальної, вікової та соціальної психології

(назва кафедри)

протокол № _____ від «_____» _____ 20__ року.

Студент(-ка) допускається до захисту даної роботи в Екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри

(підпис)

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	6
1.1. Теоретичні засади вивчення поняття соціальної компетентності у сучасній психологічній науці.....	6
1.2. Структура соціальної компетентності, особливості її формування.....	8
1.3. Соціальна компетентність молодших школярів.....	12
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ.....	17
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	18
2.1. Організація та методики дослідження.....	18
2.2. Характеристика вибірки.....	21
2.3. Аналіз отриманих результатів.....	22
2.4. Лекція на тему: «Особливості соціальної компетентності молодшого школяра».....	33
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ.....	41
ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	44
ДОДАТКИ.....	50

ВСТУП

Актуальність дослідження. Актуальність теми обумовлена активними глобальними трансформаціями, неготовність і тиск постійної потреби в адаптації до змін, невпевненість і страх перед невизначеним майбутнім веде до посилення тривожності, агресивних проявів, конфліктності у суспільстві. Сім'я, як провідне джерело знань про світ і основоположення ціннісних орієнтирів, втрачає своє функціональне призначення. Діти недоотримують не тільки знань, але й базових потреб у відчутті безпеки та захищеності. Зазначене провокує виникнення виховних крайнощів: від цілковитої занедбаності школярів до перевантаження гуртками та розвиваючими заняттями; відсутність продуктивного часу, проведеного з батьками. Все це та багато інших причин зумовлюють низьку пристосувальну здатність молодших школярів до повноцінного входження у соціум, вміння вирішувати проблеми, приймати рішення, будувати стосунки.

Об'єкт дослідження – соціальна компетентність.

Предмет дослідження – особливості соціальної компетентності молодших школярів.

Мета дослідження – визначення рівня та базових навичок формування соціальної компетентності у молодших школярів (першокласників).

Згідно з поставленою метою було визначено **основні завдання дослідження**:

1. Опрацювання теоретичної бази поняття «Соціальна компетентність», особливостей її формування у молодших школярів, ознайомлення з сучасними підходами до формування високої соціальної компетентності зазначеної вікової групи.
2. Організація та проведення емпіричного дослідження з визначення рівня сформованості соціальної компетентності першокласників.
3. Проведення кількісного та якісного аналізу отриманих результатів.

4. Розробка лекції, націленої на розширення уявлень батьків та вчителів молодшої школи про явище соціальної компетентності та соціально компетентних першокласників.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є аналіз робіт вчених Т.В. Антонової, В.А. Болотова, І.О. Зимньої, В.В. Новикова, А.В. Хуторського та ін. Феномен соціальної компетентності дітей шкільного віку в різних аспектах вивчався Г.Б. Голуб, Н.В. Калініною, В.В. Квітковим, О.Є. Кравцовою, О.А. Перелигіною, О.В. Проскурою, Т.І. Самсоною та ін.

Дослідження соціальної компетентності в молодшому шкільному віці здійснювали В.М. Басова, Н.М. Бібік, О.В. Галакова, М.В. Гончарова-Горянська, Н.В. Калініна, О.Л. Кононко, Ю.В. Коротина, О.А. Крузе-Брукс, М.В. Савченко, М.Д. Степаненко та ін.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, узагальнення, класифікація даних наукових джерел та емпіричних досліджень), емпіричні (тестування, анкетування, спостереження), методи первинного та вторинного статистичного аналізу, узагальнення та інтерпретація отриманих даних.

Структура роботи зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел (44 найменувань), додатків.

У першому розділі проведена систематизація та узагальнення психолого-педагогічних підходів, уточнення і поглиблення наукових уявлень про тенденції розвитку феномену соціальної компетентності молодших школярів

У другому розділі наведений опис процедури емпіричного дослідження, його методів та методик, охарактеризовано вибірку, інтерпретовано отримані результати; наведено розробку лекції для батьків та вчителів першокласників, орієнтовану на способи та технології підвищення розвитку соціальної компетенції дітей зазначеної вікової категорії.

Загальний обсяг роботи становить 63 сторінки, де вміщено 4 таблиці, 6 рисунків, 6 додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Теоретичні засади вивчення соціальної компетентності у сучасній психологічній науці

Вже більш ніж 20 років активно вивчаються та досліджуються поняття «компетенція» і «компетентність» в сфері освіти, проте досі не сформовано єдиного підходу до визначення цих термінів. Вперше ці визначення в освіті з'явилися в США у 60-х роках ХХ ст. Спочатку дослідники ототожнювали «компетенцію» і «компетентність».

На початку ХХІ ст. А.В. Хуторський запропонував розділяти поняття «компетенція» і «компетентність», вважаючи, що це співвідношення «загального» та «індивідуального». Конкретизуючи термінологію, А.В. Хуторський запропонував наступні визначення:

«Компетенція – включає сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задаються по відношенню до певного кола предметів і процесів, і необхідних для якісної продуктивної діяльності щодо них, а компетентність – володіння людиною відповідною компетенцією, що включає її особистісне ставлення до неї і предмету діяльності» [42, с.56].

Компетентність (лат. *competens* – відповідний, належний, здібний, знаючий) – знання, освіта, досвід у певній галузі діяльності. «Компетенція (лат. *competere* – домагатися, відповідати, підходити) – коло визначених питань, в яких хто-небудь добре обізнаний; коло чийхось повноважень, прав; компетентний – знає, обізнаний, авторитетний фахівець; що володіє відповідною компетенцією» [36, с. 289].

Слід зазначити, що все більше дослідників в цій області розрізняють і конкретизують ці два поняття. Формулюється склад, виокремлюють зміст основних компонентів, все більше розглядають поняття «компетентності» з позиції класифікації.

Важливість формування соціальної компетентності зумовлено наступними факторами:

- необхідність формування ціннісних орієнтирів для молодого покоління з метою вироблення відповідальності за власний добробут та підвищення суспільної свідомості;
- освоєння базових соціальних навичок, практичних умінь в економічних і соціальних відносинах;
- вирішення негативних соціальних проблем, пов'язаних з підвищеною агресивністю, різного роду залежностями (алкогольна, наркотична, ігрова і т.д.), безпритульністю, ростом криміногенності та ін.;
- забезпечення високої соціальної мобільності, яка полягає в готовності до швидкої зміни соціальних і економічних ролей.

Тобто, формування, розвиток та підвищення соціальної компетентності є не однією з стандартних вимог системи освіти, а продиктовано необхідністю адаптації до мінливості сучасного світу.

В Україні на законодавчому рівні визнано необхідність різнобічного розвитку дитини в тому числі її соціальної компетентності: «Метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» [37, с. 1].

Розглянемо досліджуване поняття в розрізі поглядів сучасних науковців.

Так Л.В. Хорошко, у своїй роботі дає наступне визначення: «...Соціальна компетентність являє собою інтегративне особистісне утворення, що включає знання, уміння, навички та здібності, що формуються в процесі соціалізації і дозволяють вихованцям оптимально не тільки адаптуватися, а й інтегруватися в суспільстві, ефективно взаємодіяти з соціальним оточенням, результативно вирішувати проблеми в соціальному середовищі» [41, с.102].

Згідно з О. Пряміковою, соціальна компетентність є одним з аспектів індивідуальної свідомості особистості і відповідає за конструювання нею соціальних стосунків усіх рівнів [38].

М. Гончарова-Горянська виокремлює три підходи до визначення змісту соціальної компетентності: 1) на основі конкретних соціальних навичок (певні стратегії, що використовує особистість для ефективної взаємодії з соціумом); 2) на основі параметрів виміру соціальної компетентності (ситуативні прояви рівня соціальної компетентності); 3) на основі якості поведінки соціально компетентної особистості (сукупність певних якостей особистості, особливості її характеру та поведінки) [13, с.35].

Соціальна компетентність особистості – це «її інтеграційна соціальна якість, що складається з ясного ціннісного розуміння соціальної дійсності, конкретного соціального знання як керівництва до дії, суб'єктної здатність до самовизначення, самоврядування і нормотворчості; вміння здійснювати соціальні технології в головних сферах життєдіяльності (в системі соціальних інститутів, норм і відносин) згідно належному рівню культури, моральності і права» [12, с. 7-8].

Таким чином, аналіз наукових робіт та досліджень виявив різнобічність та відсутність єдиного систематизованого підходу до трактування поняття "соціальна компетентність", його зміст зумовлений соціальними процесами та змінами, що відбуваються у суспільстві.

1.2. Структура соціальної компетентності

Формування та розвиток соціальної компетенції вимагає розуміння її структурних складових. Структура досліджуваного поняття у працях вчених та дослідників така ж розмита як і саме визначення «соціальної компетенції». У більшості випадків вона залежить від виділення суб'єкта та розуміння науковцями сутності поняття «соціальна компетентність».

С. Гончаров, визначаючи базу формування соціальної компетенції як людський капітал, представляє її наступними структурними компонентами:

- *аксіологічний* – у вигляді ієрархії головних життєвих цінностей;
- *гносеологічний* – вірні соціальні знання, необхідні для взаємодії людини з самим собою (самовиховання, саморозвиток), з іншими людьми для оптимального вирішення соціально значущих завдань; такі знання припускають методологічне, категоріальне, рефлексивне і проектне мислення; таке мислення оперує системними зв'язками цілого, що дозволяє суб'єкту вирішувати соціальні завдання принципово, в загальному вигляді і різноманітно варіювати загальне рішення відповідно до мінливих приватних ситуацій;
- *суб'єктний* – готовність до самовизначення і самоврядування, самодіяльності і нормотворчості, вміння породжувати самостійно нові причинні ряди в соціальній реальності і нести відповідальність за прийняте і зроблене;
- *праксиологічний (технологічний)*, що означає вміння здійснювати гуманітарно-соціальні технології та комунікації в системі соціальних норм, інститутів і відносин [12, с. 8].

Більшість західноєвропейських авторів (J. Auerheimer, D. Baaske, K-Berk, J. Habermas, K.Muller, U.-H. Otto і ін.), характеризуючи її структуру, фокусуються на практичному застосуванні, виділяють наступні компоненти:

а) спеціальна, яка передбачає певний обсяг знань в конкретній галузі дійсності та вміння їх творчо застосовувати в різноманітних ситуаціях, пов'язаних з рішенням теоретичних і практичних завдань;

б) комунікативна, яка демонструє здатність індивіда сприймати, висловлювати, достовірно відображати, об'єднувати в єдине окремі елементи ситуації і є необхідною передумовою для міжособистісного контакту, діалогу, взаємодії, вказуючи на володіння людиною правилами і прийомами спілкування;

в) соціальна, як здатність і готовність особистості встановлювати контакти з іншими людьми і підтримувати їх в мінливому соціумі. Вона вважається найважливішою умовою ефективної адаптації людини до нових

обставин життя. Її високий рівень допомагає особистості зайняти лідируючі позиції в найближчому оточенні [4, с. 21].

М.Ш. Масленнікова в змісті соціальної компетентності акцентує увагу на ціннісному факторі та духовності, визначає:

Індивідуально-особистісний компонент зв'язується з духовним життям людини і включає в себе: уміння самостійно будувати ієрархію цінностей, на їх основі здійснювати усвідомлений вибір поведінки, логічно мислити, володіти мовною грамотністю, саморегуляцію власних дій.

Зміст соціологічного компоненту зв'язується з функціонуванням особистості в системі соціальних норм, суспільних відносин і соціальних інститутів. Даний компонент орієнтує людину на розуміння і засвоєння ціннісно-моральних основ, на прояв цих основ в реальній дійсності.

Життєво-футурологічний компонент включає в себе сформовані особистісні вміння планувати життєвий сценарій, визначати життєвий шлях, вибудовувати життєву перспективу [31].

Згідно з І. Масловою, у досліджуваній структурі можна виділити критерії і показники її сформованості, як результат соціалізації учня [32, с.10].

Таблиця 1.1

Структура соціальної компетентності

<i>Критерії</i>	<i>Складові</i>	<i>Показники</i>
Мотивація	Відносини, виражені через мотиви і цінності	Прагнення до прояву себе в соціально-схвалюваній діяльності; переважання мотивів досягнення успіху; цінність творчості; ціннісне ставлення до себе і іншої особистості.
Обізнаність у способах продуктивної взаємодії в соціумі	Знання	Знання норм і правил спілкування і поведінки в суспільстві; знання продуктивних способів взаємодії в діяльності; знання власних особистісних особливостей, що сприяють досягненню успіху.
Сформованість вміння орієнтації в соціокультурному просторі	Вміння і навички соціального поведінки	Сформованість навичок і способів соціально значимої діяльності; вміння спілкування та взаємодії в навчальній і поза навчальній діяльності; навички емоційної саморегуляції; володіння засобами організації своєї поведінки; навички проблемно-вирішальної поведінки.

Т.В. Антонова розглядаючи соціальну компетенцію в розрізі соціалізації дитини, виділяє наступні компоненти соціальної компетентності:

- мотиваційно-емоційний, що включає ставлення до іншої людини як найвищої цінності, прояв доброти, уваги, турботи, допомоги, милосердя;
- когнітивний, пов'язаного з пізнанням іншої людини, здатністю зрозуміти його особливості, інтереси, потреби, помітити зміни настрою, емоційного стану;
- поведінковий, що стосується вибору адекватних ситуацій, способів спілкування, етично-цінних зразків поведінки [2].

О.В. Варецька пропонує розглядати соціальну компетентність як модель, що втілюється у форматі паззлу, об'єднуючого когнітивний, мотиваційно-ціннісний, операційно-технологічний, рефлексивно-оцінний, діяльнісний, особистісний компоненти. Орієнтуючись на дослідження широкого кола наукових джерел, вчена наголошує, що саме в єдності цих компонентів формується цілісна соціальна компетентність.

На думку Н. Калініної, образ соціально-компетентного молодшого школяра складається з такого набору ознак (досягнень у навчальній діяльності): сформованість мотивації досягнень у навчальній діяльності; розвиток продуктивних прийомів і навичок навчальної діяльності; сформованість навичок самоконтролю, самоорганізації та саморегуляції; керівництво в поведінці свідомими соціальними нормативними цілями та правилами, засвоєння соціальних норм поведінки; задоволеність собою, адекватна доволі висока самооцінка, володіння критичністю у ставленні до себе й оточуючих; засвоєння навичок конструктивної взаємодії з однолітками та дорослими, встановлення міцних дружніх контактів; сформованість навичок конструктивної поведінки у важких життєвих ситуаціях [19].

Отже, виявлено наступні складові соціальної компетентності: мотиваційно-ціннісний, діяльнісний (у навчальній діяльності), поведінковий, рефлексивно-оцінний за відсутності когнітивного. З іншого боку, вчена

виводить соціальну компетенцію за межі лише навчальної діяльності, підкреслюючи важливість її розвитку в усіх сферах життя людини.

Узагальнюючи опрацьовану наукову літературу, можна виділити три структурні компоненти соціальної компетентності: когнітивний (здатність сприймати, розуміти, аналізувати інформацію про ситуацію та опонента), поведінковий (арсенал поведінкових сценаріїв та вміння їх застосовувати відповідно до ситуації), мотиваційний (прагнення до реалізації своїх соціальної мотивів опираючись на морально-ціннісні норми).

1.3. Особливості формування соціальної компетентності в молодшому шкільному віці

Соціальна компетентність молодшого школяра – це інтеграційна характеристика особистості дитини, яка відображає систему знань, умінь і навичок, набутих нею у процесі освоєння навчальних предметів і необхідних їй для моделювання власної поведінки, уміння адекватно сприймати навколишню дійсність, будувати систему взаємин і спілкування з оточуючими людьми з урахуванням соціальної ситуації.

Вимоги сучасного світу і нашого суспільства в тому числі до особистості, яка стає повноправним членом суспільства і претендує на успішну самотійну роль у ньому є досить високими і жорсткими. Здатність приймати рішення, доводити власну думку та відстоювати принципи та цінності, брати на себе відповідальність, вміння гнучко реагувати на швидкі зміни сучасного світу, адаптуватись до них з мінімальними переживаннями, мати високу стресостійкість та здатність впоратись з тривогою.

Проте, аналізуючи наукові джерела та проводячи власне емпіричне дослідження виявилось, що поняття соціальна компетентність незрозуміле, або трактується хибно не лише батьками, але й співробітниками галузі освіти, де є гарна база для втілення та закріплення соціальних навичок дітьми та можливість розвивати і підвищувати соціальну компетентність.

Молодший шкільний вік – етап розвитку дитини від 6-7 до 10-11 років, що характеризується досить помітним формуванням особистості. Психічний розвиток дітей цього віку відзначається насамперед наявністю кризи семи років. Це досить важливий і складний етап, що пов'язаний з трансформаціями у фізіологічному та особистісному аспектах розвитку дитини. Важливо розуміти, що соціальна компетентність невід'ємна складова соціалізації особистості. А молодший шкільний вік, зважаючи на вікові особливості розвитку, є багатим ґрунтом для її успішного формування, а відтак успішної і гармонійної особистості.

З 6-7 років дитина починає відвідувати загальноосвітній навчальний заклад. Це спричиняє зміну її соціального оточення і типу провідної діяльності.

Маленький школяр стає суб'єктом соціальних стосунків і наділяється суспільно значущими обов'язками, за виконання яких отримує громадську оцінку. У першому класі для дитини вчитель стає найбільш значущою персоною. Його похвала або осуд часто важливіші, ніж оцінка батьків. В основі навчання молодших школярів перебуває взаємодія дітей і дорослих – гра, спільна праця, пізнання, спілкування. Поступово дитина стає активним учасником цього процесу. Вона спільно з учителем визначає мету, відкриває нові знання, засвоює навчальні дії, експериментує, несе відповідальність за свою роботу. Тож, важливо відразу уникнути авторитарного впливу на особистість дитини, встановити й підтримати добрі стосунки, довіру у спільній діяльності [35, с.38].

На думку Є.І. Рогова, молодший шкільний вік – це перший період залучення дитини до суспільного життя в соціально значущій діяльності. Фундамент соціальної поведінки визначається стратегіями, засвоєними в дитинстві, які надають на нього глибоке враження в подальшому житті. Неорганізований процес становлення поведінкових стратегій не завжди забезпечує ефективну соціальну адаптацію. Тому для молодших школярів потрібні спеціально організовані умови в побудові ефективних поведінкових

стратегій. Розвиток соціальної компетентності має стати одним з найважливіших напрямків роботи в початковій школі [40, с. 94].

Умови формування соціальної компетентності молодших школярів можна розділити на педагогічні та організаційні.

До педагогічних умов відноситься: диференціація та індивідуалізація процесу формування соціальних компетентностей, кооперація, організація суб'єкт-суб'єктних відносин, створення ситуації успіху, створення комунікативних ситуацій.

До організаційних умов відноситься: облік концептуальних засад формування соціальних компетентностей; навчальна кооперація; розвиваюче середовище; інтеграція навчальної та позанавчальної роботи; інтеграція предметів з урахуванням розвитку соціальної компетентності; забезпечення ролі вчителя як помічника, а не основного джерела отримання знання [26].

Структуру соціальної компетентності молодшого школяра розглядатимемо, як систему, що включає три базові компоненти (когнітивний, мотиваційний, поведінковий); має характеристики сформованості (обізнаність щодо об'єктів соціальної дійсності; наявність інтересу та готовність до соціально значущої діяльності); передбачає наявність рівнів прояву (високий, середній, низький) та відповідні показники.

Детальніше розглянемо структурні компоненти досліджуваного поняття. Базовим слід вважати *когнітивний компонент*, оскільки без знання норм і правил спілкування та поведінки в суспільстві; відсутності уявлень щодо продуктивних способів взаємодії; без розуміння власних особливостей, які сприяють досягненню успіху неможлива реалізація соціальної компетенції взагалі та наступних компонентів зокрема.

Проте знання ще не є запорукою компетентності в суспільстві. Адже важливе не знання правил, а вміле їх застосування. Соціальні вміння і навички формуються в досвіді дитини, в спеціально організованій діяльності. Молодшого школяра важливо навчити взаємодіяти з іншими членами суспільства, організації спільної роботи, розподілу обов'язків, дотримання

правил, вміню слухати іншого, вирішенню конфліктів, вміню попросити про допомогу, відстоювати свою точку зору, знаходити компроміси і т.д.

Мотиваційна складова реалізується у прагненні до прояву себе в соціально схвалюваній діяльності; переважання мотивів досягнення результату; важливість творчості; усвідомлення власної цінності.

Поведінкова частина відповідає за сформованість навичок і способів соціально значимої діяльності; вміння спілкування та взаємодії в навчальній і позанавчальній діяльності; навички саморегуляції та організації своєї поведінки; вміння вирішувати проблемні ситуації.

Рівні розвитку соціальної компетентності зручно візуалізувати використовуючи трирівневу шкалу: низький, середній і високий рівень [10, с. 6-7], Таблиця 1.2.

Таблиця 1.2

Рівні соціальної компетентії молодших школярів

<i>Рівень</i>	<i>Характеристики</i>
Високий	Знання правил поведінки і спілкування та вміння їх застосовувати; обізнаний у засобах спілкування, застосовує на практиці; самостійно вирішує конфліктні ситуації з дорослими і однолітками; проявляє ініціативу у спілкуванні; сприйняття та адекватна оцінка своїх особистих якостей; емоційні прояви адекватні ситуації, але процес їх саморегуляції ще утруднений.
Середній	Знання правил і норм поведінки у найбільш типових ситуаціях спілкування; соціально-схвалювана поведінка лише з референтною групою; ініціатива у спілкуванні виступає мотивом самореалізуватися; здатний самостійно вирішити конфлікт з однолітками; вільно виражає свої думки за допомогою слів; розуміє найбільш поширені жести та використовує їх у спілкуванні; ініціатива у спілкуванні проявляється лише з добре знайомими людьми; адекватна оцінка частини своїх особистих якостей.
Низький	Уривчасті знання про норми і правила поведінки у суспільстві; має стійку потребу використання соціально-схвалюваних форм спілкування зі значущими дорослими; потреба в емоційному контакті лише в момент переживання сильних емоцій; адекватний спосіб вирішення конфлікту застосовується лише у незначних суперечках з однолітками, часто приймає нав'язані способи поведінки у конфліктах; добре може передати свої думки, розуміє деякі жести; не проявляє ініціативи у спілкуванні, проте охоче йде на контакт ініційований іншою стороною; неадекватно оцінює свої особисті якості; робить спроби емоційної саморегуляції.

Отже, використовуючи систему критеріїв і рівнів можна діагностувати соціальну компетентність молодших школярів. Від того наскільки сильно виражений критерій можна визначити рівень соціальної компетентності

досліджуваного. Тобто, рівень кожного компонента соціальної компетентності визначає рівень її розвитку.

Соціальна компетентність формується не тільки під час навчання, а й у родині, колі друзів, під впливом засобів масової інформації тощо. Адже саме сім'я та оточення зростаючої людини формує цінності та правила поведінки, що вбираються та транслуються потім у подальшому житті. І від того наскільки вони будуть відповідати нормам та правилам суспільства, де зростатиме дитина буде формуватися прийняття або відчуження її соціумом; можливість реалізувати себе і свої знання та можливості в повному обсязі.

Отже, у початковій школі отримує розвиток потенціал особистості дитини, формується його індивідуальність. Соціальна компетентність може по праву вважатися однією з провідних і стрижневих, оскільки вона важлива для особистості людини. Молодший шкільний вік – це перший період залучення дитини до суспільного життя в соціально значимій діяльності. Це оптимальний період для формування соціальної компетентності, активного навчання соціальної поведінки, мистецтва спілкування між дітьми різної статі, засвоєння комунікативних, мовленнєвих умінь, способів розрізнення соціальних ситуацій. Тут складається цілий ряд особистісних утворень, важливих для розвитку соціальної компетентності.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Розглянуто історичний розвиток поняття соціальна компетентність починаючи від розрізнення понять компетенція та компетентність і закінчуючи сучасним формулюванням даного поняття науковцями.

Висвітлені різні підходи до формулювання соціальної компетенції та фактори, що впливають на становлення соціально компетентної – соціально некомпетентної поведінки молодших школярів. Відзначено важливу роль досліджуваного поняття в освітньому законодавстві України, як процесу формування гармонійного та всебічного розвитку особистості дитини, шляхом впливу педагогічно-виховних заходів у закладах освіти.

Детально розкрито погляди науковців на формулювання структури соціальної компетентності. Здебільшого вчені пропонують розглядати соціальну компетентність через формування окремих її компонентів або, навпаки, через створення єдиної моделі. Переважна більшість науковців дотримується тричленної структури соціальної компетентності: когнітивний, мотиваційний, поведінковий компоненти.

Встановлені специфічні особливості соціальної компетентності у представників вікової групи – молодші школярі. Сензитивність молодшого школяра здійснює максимально оптимальний вплив на формування соціальної компетенції в цьому віці. Ґрунтовний вплив на процес становлення соціальної компетентності здійснюється такими соціалізаційними інституціями, як: навчальний заклад, позашкільне середовище та сім'я (родина виступає першим осередком формування ціннісних орієнтирів та поведінкових сценаріїв першокласника, його уявлень про соціальні взаємини)

Сформованість соціальної компетентності дозволяє учням набувати досвіду успішного соціальної взаємодії, як у навчальній діяльності, так і в суспільному житті, адекватно оцінювати власні особистісні якості й бути соціально адаптованими у подальшому.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Організація та методики дослідження

Робота над емпіричним дослідженням соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку (на прикладі першокласників) здійснювалася нами у 3 етапи.

На першому етапі – теоретичному – були опрацьовані наукові джерела, що стосуються висвітлення феномену соціальної компетентності молодших школярів; визначені критерії її оцінки та методики емпіричного дослідження покомпонентно.

На другому етапі – діагностичному – проведено дослідження рівня та базових навичок формування соціальної компетентності у першокласників. Здійснено обробку отриманих результатів.

На третьому етапі – заключному – проаналізовані отримані результати. Проведено просвітницько-роз'яснювальну роботу з вчителями та батьками першокласників.

Мета проведення дослідження: визначення кількісних та якісних характеристик соціально-компетентнісних навичок й умінь молодших школярів (зокрема, першокласників).

У своєму дослідженні ми використали наступні критерії соціальної компетентності:

- уміння взаємодіяти з однолітками і дорослими;
- прагнення до взаємодії з іншими, потреба у встановленні й реалізації соціально-схвалюваних форм взаємодії;
- адекватні уявлення про власний емоційний світ, здатність ідентифікувати свої емоційні стани та розуміти емоції інших;
- уміння попереджати конфлікти та розв'язувати конфліктні ситуації;
- знання правил і норм поведінки, правил роботи в парі, групі.

Нами було дібрано й застосовано комплекс діагностичних методик, деталізований у Таблиці 2.1. Підставою для вибору методик виступило вимірювання рівня сформованості основних компонентів феномену соціальної компетентності.

Таблиця 2.1

Структура та цілі діагностичного дослідження

<i>Зміст структурних компонентів соціальної компетентності</i>	<i>Методики діагностики</i>	<i>Ціль методики</i>
Когнітивний компонент: ✓ уявлення про норми, правила життя в суспільстві, виражені в поняттях: «можна», «не можна», «погано», «добре», «потрібно»; ✓ розуміння дитиною настрою партнера за його вербальними і невербальними ознаками; ✓ розуміння дитиною наслідків своїх і чужих вчинків, їх впливу на емоційний стан інших людей.	1) Методика «Маски»	Дослідження спілкування дитини з однолітками, визначення її статусного місця у групі.
	2) Індивідуальна бесіда (О. Смирнова, В. Холмогорова)	Виявлення уявлень дитини про власні емоційні стани/переживання та стани/переживання однолітка у процесі соціальної взаємодії.
Емоційний компонент: ✓ ставлення дитини до емоційного стану однолітка і дорослого (емоційно позитивне); ✓ благородність, чуйність, співчуття, співучасть у взаємодії з соц. оточенням; ✓ ставлення дитини до однолітків будується відповідно до їх бажань і інтересів; ✓ уміння самостійно знаходити рішення у конфліктних і проблемних ситуаціях	3) Проективна методика «Три бажання»	Визначення рівня емоційного інтелекту та орієнтації дитина на себе/на інших.
	4) Методика «Що – Чому – Як» (Нгуен Минь Ань);	Готовність дитини виявляти емоційний стан іншої людини, здатність до співчуття, турботи.
	5) Методика «Незавершені оповідання» (Т.П. Гаврилова)	Визначення характеру емпатії: егоцентрична, гуманістична

Поведінковий компонент: ✓ уміння дитини отримувати необхідну інформацію, вести простий діалог з дорослими і однолітками, взаємодіючи в системах «дитина – дитина» «дитина – дорослий»; ✓ уміння брати участь в колективних справах, включатися у спільні трудові доручення дорослого і надавати допомогу; ✓ уміння не сваритися, спокійно реагувати у конфліктних ситуаціях.	6) Бесіда-тест з класним керівником з використанням методики Беспалової Г.М. «Рівень вихованості молодших школярів»	Визначення факторів і причин проблем в сформованості соціальної компетенції (за наступними критеріями: манера спілкування; ставлення до вчителів; взаємини з однокласниками; дисциплінованість; ставлення до шкільного майна; особливості поведінки; ставлення до своїх вчинків; ставлення до педагогічних впливів)
	7) «Незакінчені речення» (С. Котова, В. Максим)	Визначення поведінкових реакцій у ситуації конфлікту

Проведення методичного дослідження дозволить виявити рівень соціальної компетентності молодших школярів. Базуючись на структурних компонентах соціальної компетентності можна виділити характерні особливості для дітей з високим і низьким рівнем соціальної компетентності.

Школярі з високим рівнем – добре обізнані в суспільних правилах та нормах; демонструють позитивне ставлення до школи, однолітків та навчальної діяльності; для них властиві правильна оцінка власних емоційних станів та емоційних переживань однокласників; здатні до співпереживання, піклування, гнучко реагують на емоційні прояви партнера; проявляють навички екологічно вирішувати конфлікти, самотійно розв'язувати проблемні ситуації, за необхідності просити про допомогу; виявляють вміння та прагнення до соціальної взаємодії; адекватна самооцінка та вмотивованість на саморозвиток.

Для учнів з низьким рівнем соціальної компетентності характерні вибіркові уявлення про правила та норми поведінки у суспільстві; проявляють негативізм у ставленні до школи; погано розуміють власні емоції та не враховують емоційну прояви оточуючих; можуть вирішувати лише незначні конфлікти, при цьому часто переймають нав'язані поведінкові моделі,

виявляють зацікавленість у спілкуванні, якщо ініціатива надходить від інших; неадекватно оцінюють власні особистісні якості.

2.2. Характеристика вибірки

Емпіричне дослідження проводилось у період з жовтня 2020 р. по лютий 2021 р. на базі Чернігівської загальноосвітньої школи I-III ступенів №17 серед учнів 1-А класу.

У дослідженні взяла участь 21 дитина з 30. 9 дітей не прийняли участь через відмову батьків. Віковий діапазон учасників коливається у межах від 6 до 7,5 років. Це – учні першого, не спеціалізованого класу. У класі 2 дитини з особливими потребами (без надання супроводу в освітній діяльності).

Поряд з тим, учасником емпіричних розвідок був класний керівник 1-А класу. У прикінцевому етапі дослідження приймали участь і батьки першокласників (для них проводилися батьківські збори, на яких відбулося оголошення отриманих результатів, просвітницька бесіда (прочитано лекцію), надано рекомендації з розвитку соціально-компетентнісних навичок дітей молодшого шкільного віку).

Дитяча вибірка складається з 12 хлопчиків та 19 дівчат. 60% досліджуваних дітей з повних сімей, 40% – з неповних.

Колектив не можна охарактеризувати як згуртований, оскільки на початку дослідження діти перебували на етапі адаптації до шкільного навчання, проте взимку 2021 р. первинний дитячий колектив вже склався і взаємини у ньому в цілому можна описати, як психологічно благополучні. У своєму загалі діти не демонструють видимих емоційних проблем, жваві та допитливі. Шляхом спостереження можна виділити 2-х лідерів: дівчинку і хлопчика. Також серед дівчат слід відмітити 2-х тихих та скромних учениць, які дистанціюються від колективу, проте вони активні у навчанні, мають гарну успішність, регулярно відзначаються вчителькою.

У ситуаціях спілкування з дітьми класний керівник використовує переважно авторитарний стиль спілкування: при високому професіоналізмі

недостатня повага до дітей, контроль, враховує лише зовнішні поведінкові прояви без врахування мотивів, багато часу приділяє налагодженню дисципліни. Клас до кінця навчального дня стає неуважними, постійно відволікається. На нашу думку, спричиняє означену поведінку значне навчальне навантаження, яке призводить до швидкого когнітивного, емоційного й поведінкового виснаження учнів. Бесіда з вчителькою дозволила виявити, що кілька дітей у класі демонструють окремі прояви тривожності та труднощі у встановленні контактів один з одним (цю інформацію підтвердили результати проведених методик).

2.3. Аналіз отриманих результатів

Вважаємо за потрібне зазначити, що при проведенні дослідження більшість дітей легко йшла на контакт, виявляла зацікавленість роботою, уважно слухала запитання і відповідала. Поряд з тим, серед опитуваних виявилось двоє дітей, з якими було досить складно налагодити емоційний контакт, оскільки вони постійно відволікались та були неуважні.

Когнітивний компонент соціальної компетентності першокласників

Когнітивний компонент соціальної компетентності першокласників досліджувався із використанням **методики «Маски»**. Опис методики подано в Додатку А.

У результаті проведення методики та її опрацювання, нами було отримано наступні результати. Серед 21 опитаного 1 дитина відмовилась від виконання запропонованого завдання, 4 – не відповіли на одне з питань. Тест дозволив виявити 2-х яскравих лідерів: 1 хлопчика та 1 дівчинку. Вони користуються авторитетом в однокласників, до їх думки прислухаються, переважна більшість дітей прагне з ними товаришувати. Хлопчик відвідує секцію зі східних єдиноборств і нерідко демонструє прийоми перед однокласниками, дівчинка має найкращі показники з академічної успішності в класі й допомагає менш успішним «колегам». Тому можна зробити висновок, що діти керуються

не особистісними якостями, при виборі лідерів, а перевагами, які ті демонструють чи надають.

2 хлопці конкурують між собою: вони борються за увагу в групі, часто конфліктують один з одним, в іграх прагнуть встановлювати свої правила та завжди стоять на своєму.

Виявлені були також пасивні та активні неприйняті. Пасивними неприйнятими виявились дві сором'язливі дівчинки, 1 дівчинка активно неприйнята, має статус дитини з особливими потребами. Пасивні неприйняті мають погано сформовані комунікативні здібності та навички спілкування в групі. Вони невпевнені в собі, намагаються не приймати участь у іграх та заходах, що організовані однокласниками, відчують труднощі у ситуаціях, де необхідно висловити свою точку зору, відстояти її чи проявити ініціативу, почувуються некомфортно в колективі. Вони сприймаються однокласниками нейтрально, не викликаючи ні симпатії, ні антипатії. Активно неприйнята дитина відторгнута колективом, з нею не хочуть товаришувати, інколи демонструють пасивну та активну агресію в її бік.

У класі спостерігається деяка відособленість групи дівчат від групи хлопців. Хлопці більш згуртовані й активні, дівчата проявляють активність перебуваючи у складі невеликих груп.

У дослідженні емоційного забарвлення, висловленого у ставленні першокласників до шкільного мікросоціуму, до навчання, до однокласників та їхніх емоційних переживань, була використана методика *«Індивідуальна бесіда»* (О. Смирнова, В. Холмогорова), яка включає три блоки з 10 питань та оцінюється за 3-рівневою шкалою (високий, середній та низький рівень).

1-й блок даної методики розкриває загальне оцінне ставлення і уявлення дитини про інших дітей та школу: 16 опитаних дали позитивну оцінку зазначених явищ і 5 опитаних – негативну (результати відображені на Рис.1).

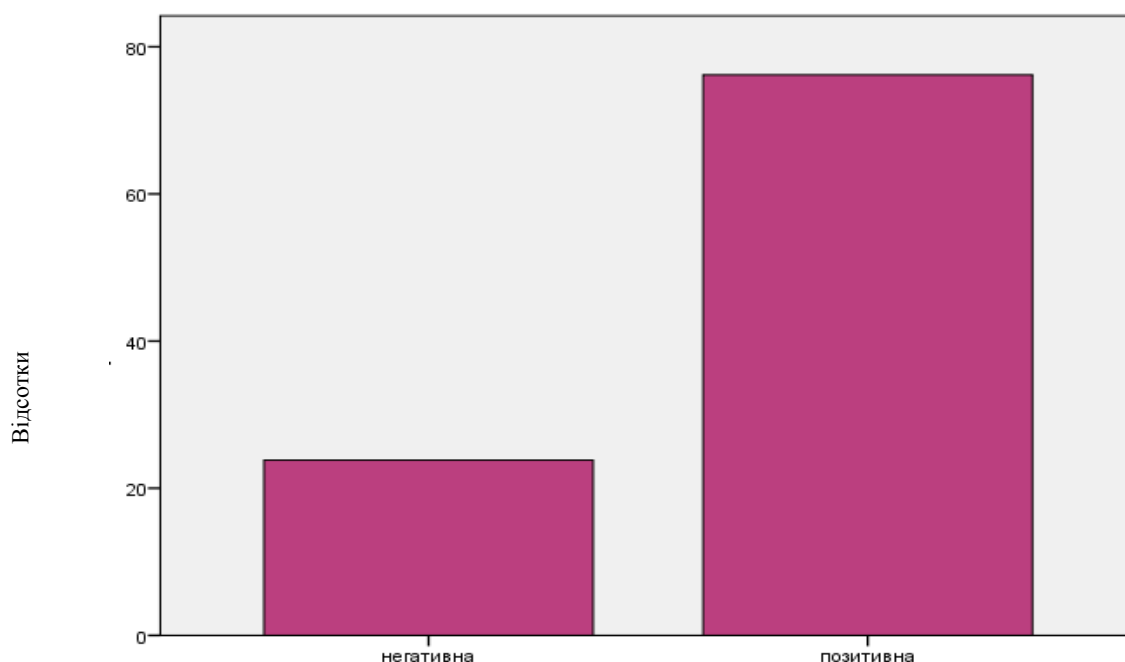

Рис.1. Загальне ставлення дітей до школи

2-й і 3-й блоки ілюструють оцінку рівня сформованості та адекватності оцінки уявлень дитини про власні емоційні стани та емоційну сферу однолітків (умовно можна назвати це проявами емоційного інтелекту).

Методика проведення індивідуальної бесіди (О. Смирнова, В. Холмогорова) подана у Додатку Б.

Першокласники загалом демонстрували досить високі показники емоційного інтелекту: 6 дітей високий рівень (виявляють позитивне ставлення до школи, адекватно оцінюють однокласників, добре орієнтуються у власних емоційних станах та їх проявах у інших), 11 дітей – середній, 4 дитини – низький (погано орієнтуються як у власних емоційних проявах, так і в емоціях інших, виявляють негативізм у ставленні до школи та навчання загалом). (Див. Рис. 2).

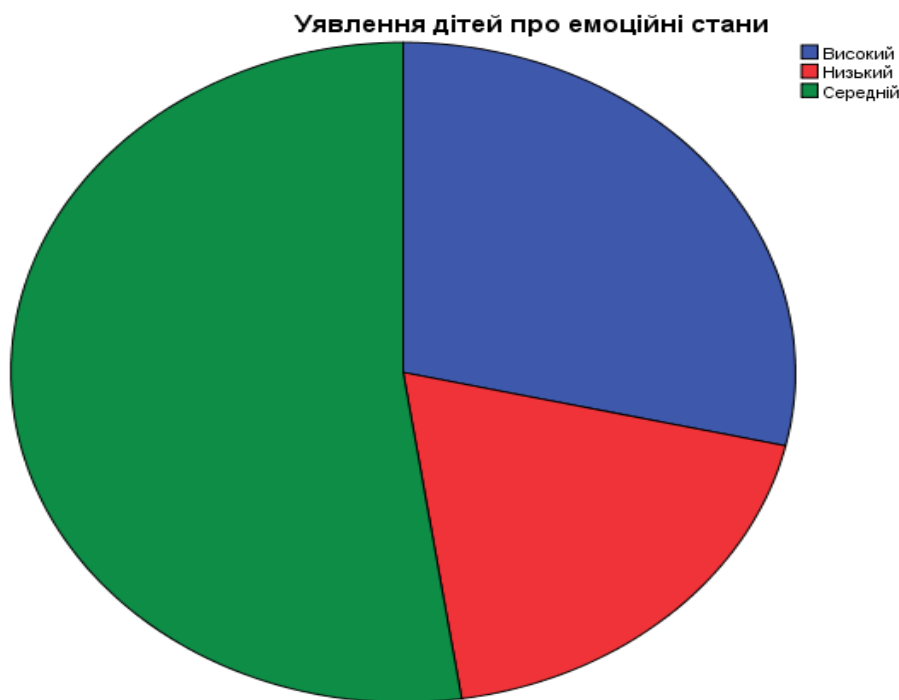

Рис. 2. Сформованість уявлень першокласників про емоційні стани

Отже, когнітивний компонент сформований на базовому рівні: діти розуміють правила та норми, готові їх виконувати, проте дехто потребує нагадувань. У більшості випадків гарно орієнтуються в емоційному стані партнера, розуміють наслідки своїх вчинків та їх вплив на емоційні прояви та самопочуття інших людей.

Емоційний компонент соціальної компетентності першокласників

Досліджуючи рівень емоційної орієнтації дитини за 3-рівневою шкалою проективної методики «**Три бажання**» (Додаток В), були отримані не дуже високі результати (див. Рис. 3): лише 3 опитаних показали високий емоційний рівень розвитку (одна дівчинка хотіла, «щоб її батьки та друзі завжди були щасливі і не хворіли», 2 інші прагнули матеріальних речей, але з метою порадувати батьків або вивільнити їх час для сім'ї), 6 – продемонстрували середній (у переважній більшості – бажання мати іграшки для себе та матеріальні блага для рідних та друзів), а 12 – низький (егоцентричність у прийнятті рішення та потурання власним бажанням – «вертоліт лише для мене, ні з ким не буду ділитись», «телефон, щоб грати в ігри», 2 дитини не

зміogli відповісти чого вони бажають). Серед досліджуваних високий рівень емоційного інтелекту демонстрували дівчата. Хлопці прагнули іграшок та розваг для себе, проте при подальшій бесіді, згадуючи про близьких, саме хлопці змінювали вибір на користь батьків та братів/сестер. Дівчата були більш послідовні у прийнятті рішень.

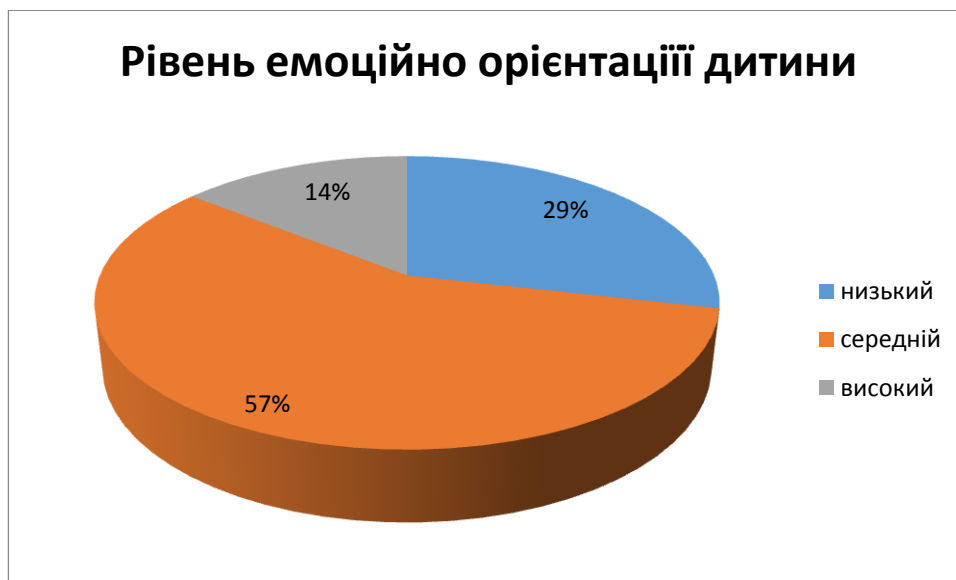

Рис. 3 Рівень емоційної орієнтації дитини

З метою виявлення ступеню готовності дитини враховувати емоційний стан іншої людини, співпереживати, піклуватися про неї, було використано методику «Що – Чому – Як» (Додаток Г). Результати відображено на Рис. 4.

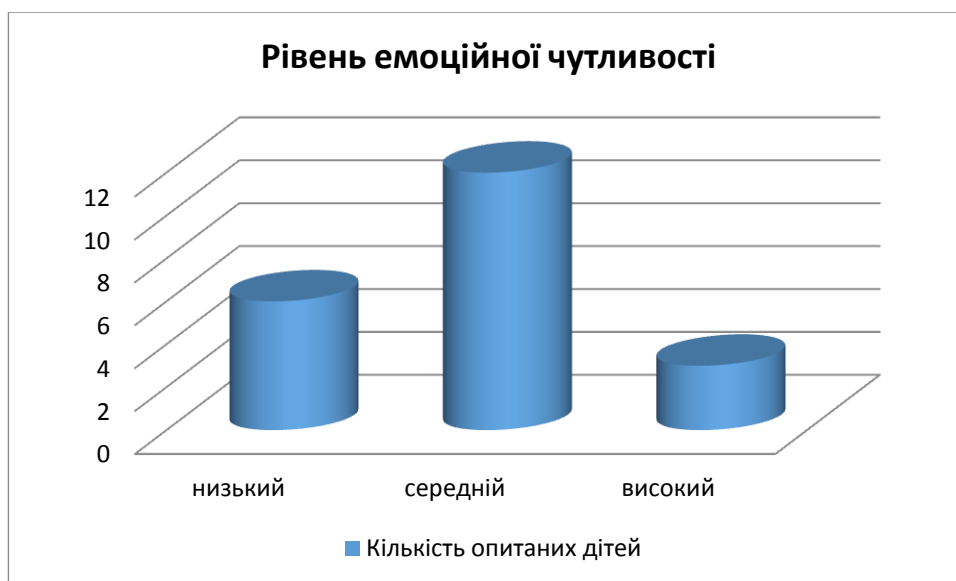

Рис. 4. Рівень емоційної чутливості

Лише 4 учні продемонстрували повне розуміння ситуації, гарне орієнтування в оцінці дій та емоційних станів інших людей та дійшли до конструктивного вирішення проблеми. 11 - добре орієнтувалися у ситуації та розуміли, що дії описані у дослідженні, суперечать нормам поведінки у суспільстві, проте основна проблема виникала у випадках вирішення конфлікту. Школярі губилися і потребували додаткових запитань, щоб визначити мотивацію дій у описаній ситуації, проте виявляли високу готовність допомагати, якщо б потрапили до аналогічної ситуації. 6 дітей або взагалі не розуміли ситуацію або плутались при визначенні мотиву; не змогли знайти конструктивного вирішення описаної ситуації.

Дослідження характеру емпатії проводилось за допомогою проективної методики *«Незавершені оповідання» (Т.П. Гаврилова)*

Ціль проведення: визначити характер емпатії (гуманістичний/егоцентричний). Молодшим школярам було зачитано 3 незакінчені оповідання, після чого вони мали оцінити ситуацію та обрати варіант розвитку подій і пояснити свій вибір. Процедура проведення методики описана в Додатку Д.

По закінченню виявлені наступні результати (див. Рис. 5). 17 першокласників активно слухали та співпереживали героям оповідань, вони яскраво демонстрували гуманістичний характер емпатії («треба віддати собачку, бо вона сумує», «треба забрати котика, бо йому самотньо і холодно», «котик голодний і йому холодно, треба забрати»), без явних складнощів пояснювали свій вибір. Виникали труднощі з розумінням ситуації щодо хлопчика Андрія, якого безпідставно хотіли звинуватити у тому, чого він не робив. 4 дитини не проявили емпатії, відповіді виявили егоцентричну направленість емпатії («віддам собаку, вона чужа», «хлопчику ніколи займатися котом, він хоче гратися», «Не пробачати Васю»), 1 дитина мала значні складнощі з пояснення свого вибору.

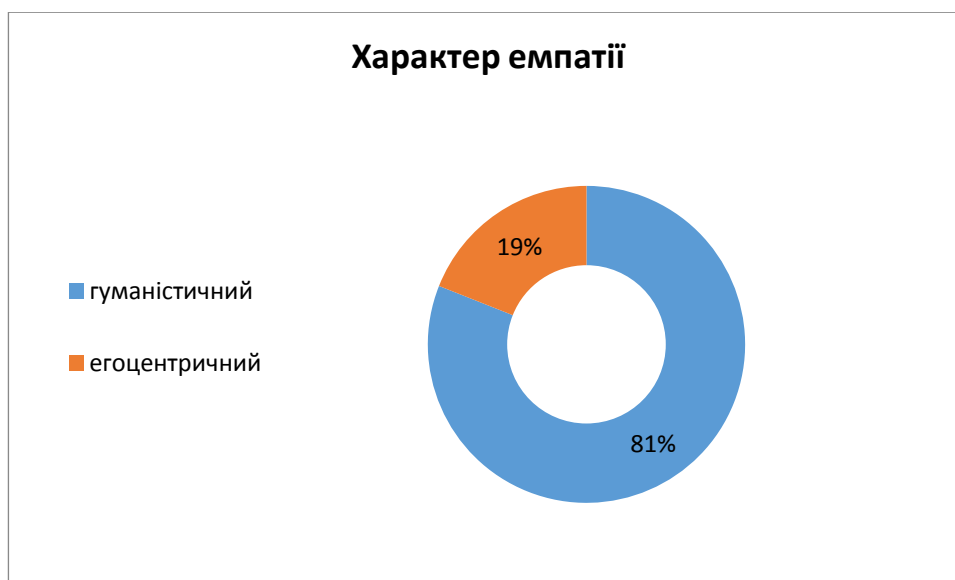

Рис. 5. Характер емпатії

Отже, отримавши суперечливі, на перший погляд, результати досліджень емоційної складової соціальної компетентності, слід зазначити наступне. Молодші школярі мають переважно середній і високий загальний рівень емоційного інтелекту, і досить добре орієнтуються у почуттях та емоційних станах, як своїх, так і оточуючих. Коригують свою поведінку відповідно до емоційних переживань партнера і готові прийти на допомогу за необхідності. Складнощі виникають при вирішенні конфліктних ситуацій. Імпульсивність прийняття рішення яскраво продемонстрована у результатах проективної методики «Три бажання». Коли в дослідження ввели компонент емоційного навантаження – іншою людиною/твариною (проективна методика «Незавершені оповідання»), результати досить різко змінилися та набули високого рівня гуманістичної спрямованості.

Поведінковий компонент соціальної компетентності першокласників

Поведінковий компонент соціальної компетентності досліджувався нами за такими параметрами: уміння взаємодіяти з однолітками і дорослими; готовність та бажання до взаємодії з іншими, потреба в здійсненні соціально-схвалюваних форм взаємодії; уміння попереджати конфлікти та вирішувати конфліктні ситуації. З цією метою були використані методики «Рівень

соціальної компетентності» (Г. Беспалової) та «Незакінчені речення» (Г. Котова, В. Максим).

Бесіда-тест з класним керівником «Рівень соціальної компетентності» (Г. Беспалова) проводилась з метою визначення рівня вихованості молодших школярів. Ця методика передбачає оцінку кожного учня за наступними ознаками: манера спілкування; стосунки з вчителем; взаємини з однокласниками; дисциплінованість; ставлення до шкільного майна; особливості поведінки; ставлення до своїх вчинків; ставлення до педагогічних впливів. Оцінку здійснює класний керівник, за результатами отримуємо розподіл вибірки за 3-рівневою шкалою: низький, середній та високий рівень. Опис методики відображено у Додатку Е.

Опрацювання методики «Рівень соціальної компетентності» (Г. Беспалової) показало такі результати (Табл. 2.2):

Таблиця 2.2

Рівень соціальної компетентності першокласників

Критерій оцінювання класним керівником	Рівень вираженості/Кількість школярів		
	низький	середній	високий
1. Манера спілкування	5	12	4
2. Стосунки з вчителем	6	5	10
3. Взаємини з однокласниками	8	8	5
4. Дисциплінованість	5	12	4
5. Ставлення до шкільного майна	4	7	10
6. Особливості поведінки	7	11	3
7. Ставлення до своїх вчинків	5	13	3
8. Ставлення до педагогічних впливів	5	12	4
9. Загальн. рівень соц. компетентності	6	10	5

Отже, 5 учнів мають високий рівень соціальної компетентності, вони проявляють високі комунікативні навички, доброзичливі, дбайливо ставляться до майна школи, адекватно оцінюють свої вчинки та активно коригують свою поведінку при наявності зауважень з боку вчителя.

10 школярів з середнім рівнем вихованості: це спокійні, врівноважені, діти, які, можуть інколи ігнорувати вимоги вчителя, не завжди усвідомлюючи негативний характер своїх вчинків та їх наслідки.

Також виявлено 6 дітей з низьким рівнем соціальної компетентності, які ігнорують зауваження вчителя, грублять, провокують конфлікти, вживають ненормативну лексику. Вони зневажливо ставляться до шкільного майна, у своїх вчинках безвідповідальні.

Спостерігаючи за учням під час проведення дослідження, можна виділити двох яскравих лідерів: Артема Р. та Ангеліну П. (Діма К. також прагне бути лідером, проте наразі ще не дуже вдало); хлопці більш згуртовані та комунікують в одній великій компанії. Ваня – пасивно неприйнятний, дуже активний, не виконує правила, провокує конфлікти. Активно неприйняті Саша П. – дитина з особливими потребами; а також Вероніка З. і Кіра Г. – дві сором'язливі дівчинки з гарною успішністю по шкільним предметам, проте вони уникають спілкування з однокласниками.

Дослідження соціальної компетентності, що проявляється у конфліктних та проблемних ситуаціях здійснювалося за допомогою адаптованої методики **«Незакінчені речення»** (С.А. Котова, В.І. Максим). Дітям було запропоновано продовжити наступні речення:

- Коли мене хтось обзивають, я ...
- Коли мої друзі сміються наді мною, я ...
- Якщо вчитель несправедливо оцінює мене, я ...
- Коли у мене щось не виходить, я ...
- Коли мої батьки карають мене, я ...
- Коли хтось бере без дозволу мої речі, я ...
- Коли мене хтось штовхає на перерві, я ...
- Якщо хтось ламає мої іграшки, я ...

Результати виявилися досить цікавими: переважна більшість опитаних не вміє реагувати на негативні ситуації та знаходити конструктивні виходи з них. На образі 67% школярів відреагувало агресивно: «б'ю», «даю здачу» (29% невербальна агресія) та «обзиваю у відповідь», «сварюсь» (38% вербальною), а 33% обрали пасивну позицію («ображаюсь», «не товаришую», «злюсь»).

На насмішки діти реагували спокійніше, переважали пасивні реакції (сумую, ображаюсь, серджусь) – 43%; «захищати себе», «бити» виявили бажання – 19% опитаних; 37% учнів готові за допомогою вербальної агресії вирішувати проблемну ситуацію і лише 1% респондентів «покликали б вчителя».

Ставлення дітей до оціночних суджень вчителя розмістилися в невеликому діапазоні варіантів: 13 опитаних дітей були невдоволені, відчували негативні емоції (сумували, переживали, злились) а 8 першокласників були готові «старатись».

У ситуації, коли в першокласників щось не виходить: 62% запропонували варіант «більше старатися», «спробую ще раз», «потребую підказки», а 32% відчували незадоволеність собою («сумую», «впадаю у розпач», «дратуюся»), проте активно впливати на покращення результатів не виявляли бажання («лишаю все як є», «ну, й нехай»).

На запитання про покарання відмовились відповідати 3 дитини, 14 – відчували негативний спектр емоцій: злість, образу, сум, а 5 були готові виправляти свою поведінку, щоб більше «не засмучувати батьків».

Багатоманітність варіантів реагування на примусове відчуження власних речей, дозволила ранжувати реакції дітей на 4 типи: активно-позитивна («поділюсь іграшками», «буду грати разом»), пасивно-позитивна («нехай грається, мені не шкода», «пограється і віддасть»), активно-негативна («б'юсь», «сварюсь», «заберу своє») та пасивно-негативна («покаличу вчителя, щоб покарав», «кажу, щоб купував нові», «так не можна робити»). Відсотковий розподіл продемонстровано на Рис. 6.

Рис. 6 Типи реакцій першокласників на відчуження власних речей.

Якщо теоретично до дітей застосовували агресію, переважна частина – 62% – реагували негативно, при чому 43% активно виявляли свою агресію («захищаю себе», «даю здачі»). 38% були готові до вирішення конфлікту мирними методами («розповідаю вчителю», «пробачаю»).

У ситуації, коли хтось ламає іграшки, які належать дитині, 76% виявляли агресію в різних видах («поб'ю», «зламаю його іграшку», «сваритимусь») і лише 24% були налаштовані на вирішення конфлікту суспільно прийнятими засобами, не зашкоджуючи іншим («розповім дорослим», «скажу, що так робити не можна», «хай купує нові», «пробачу»).

Проаналізувавши отримані результати, слід зазначити, що на активний вияв агресії діти реагували швидше, пасивну агресію сприймали дещо виваженіше та прагнули її уникати (ігнорувати). Вербальні впливи першокласники сприймають не так різко та здатні уникати або виходити з конфлікту. Що стосується зазіхання на їхні речі, які вони вважають своєю власністю, агресивні прояви різко зростають і виявляються в активній формі.

Загалом молодші школярі демонструють базові навички спілкування з дорослими та однолітками, мають адекватне прагнення до налагодження комунікацій у колективі, проте, очевидні проблеми з поведінкою у конфліктних

ситуаціях та методах їх вирішення. Діти демонструють високий рівень агресивних поведінкових реакцій та неготовність до конструктивного вирішення складних ситуацій.

2.4. Лекція на тему: «Особливості соціальної компетентності молодшого школяра» (була прочитана на батьківських зборах у 1-А кл.)

Цілі:

розширення теоретичних знань вчителів початкової школи та батьків про феномен соціальної компетентності молодших школярів; поглиблення компетенцій учасників освітньо-виховного процесу сучасного ЗНЗ;

оволодіння навичками вирізнення структурних компонентів соціальної компетентності; орієнтація у змістовному наповненні когнітивної, емоційної та поведінкової складової явища соціальної компетентності; оволодіння уявленнями про психологічний портрет соціально-компетентного першокласника;

виховання поважного й толерантного ставлення до різних форм прояву соціальної компетентності учнів молодшої школи у соціальній взаємодії один з одним та дорослими.

План:

1. Поняття про феномен соціальної компетентності
2. Чинники розвитку соціальної компетентності молодших школярів
3. Психологічні рекомендації педагогам початкової школи та батькам з розвитку соціальної компетентності дитини

Література:

1. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения. М.: Просвещение, 1990. 176 с.
2. Лепіхова Л.А. Соціально-психологічна компетентність у цілеспрямованій поведінці особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 2. С. 65-69.

3. Ніколаєску І.О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. *Науково-методичний посібник.*, Черкаси: ОІПОПП, 2014. 76 с.

4. Нова українська школа: poradnik dla vchitelja / Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

1. Поняття про феномен соціальної компетентності

Що ж таке соціальна компетентність? **Соціальна компетентність** - це знання норм і правил взаємодії в суспільстві, вміння та бажання комунікувати з іншими людьми, відповідальність за свої вчинки, навички конструктивного вирішення конфліктів, адекватна самооцінка, ціннісне ставлення до себе й оточуючих.

Дослідники зазначають, що соціальна компетентність є необхідною складовою особистості і визначає успіх у становленні дитини як повноцінного члена соціуму. Її розвиток допомагає успішно адаптуватись до нового для дитини шкільного середовища, налагодити гарні стосунки з колективом та вчителями, зайняти успішну позицію в класі та сприятиме високим досягненням у навчальній діяльності.

Молодший шкільний вік є сензитивним, тобто ефективним для розвитку соціальної компетентності, так як в цей період в учнів відбуваються зміни у психічному та фізичному розвитку. Змінюється взаємодія з оточуючими, протікання психічних процесів набуває довільного характеру, проявляється емоційний відгук на виховний вплив, з'являється внутрішній план дії, самоконтроль, рефлексія.

Основним видом діяльності молодшого школяра стає навчання, в процесі якого окрім придбання нових знань, умінь і навичок, розширюються та систематизуються уявлення про навколишній світ. Окрім цього для даного періоду характерна криза 7 років, для якої характерне становлення соціального

Я дитини. Відбувається переоцінка цінностей, усвідомлення свого місця у суспільстві, з'являються нові мотиви поведінки.

Соціальну компетенцію умовно можна розділити на 2 частини: вміння пов'язані з спілкуванням й адаптацією у суспільстві (колективі) та навички пов'язані з навчанням. Краще адаптуватись у колективі дитині допоможе вміння домовлятися, ділитись, уникати або вирішувати конфлікти, узгоджувати свої бажання з можливостями та вимогами відповідно ситуації. Орієнтація в суспільних правилах та нормах, сімейні цінності, що були привиті дитині допоможуть обрати правильний вектор розвитку. Що ж до шкільної успішності, то високий рівень соціальної компетенції допомагає вирішувати складні завдання, навички концентрації уваги, слідування інструкціям вчителя, здатність приймати участь у колективних формах співпраці, вміння впоратись зі стресами, викликаними шкільним середовищем.

Відсутність соціальної компетентності у сфері навчання перетворює процес навчання на неприємну та важку рутину, адже концентрація і дотримання правил та вимог відбувається проблематично, а це ускладнює відносини з учителями та однолітками.

2. Чинники розвитку соціальної компетентності молодших школярів

Розвиток та формування соціальної компетенції залежить від мікро- та макросередовища.

Мікросередовище – це сім'я та близьке оточення дитини, де вона отримує перший соціальний досвід. Це надважлива складова отримання суспільної взаємодії: засвоєння правил спілкування, форм поведінки, емоційної складової взаємовідносин.

Макросередовище – це середовище, яке знаходиться поза родиною. Взаємозв'язки, які діти встановлюють з однолітками й новими дорослими в закладах освіти, позашкільних навчальних закладах. Входження дитини у макросередовище розширює її суспільний досвід: формуються та

збагачуються її базові знання та вміння, необхідні для подальшого життя в соціумі; відбувається залучення до нових видів діяльності, розширюються уявлення про навколишній світ та способи взаємодії в ньому.

У період коли дитина йде до школи змінюється її статус – вона стає учнем. А це покладає на неї нові обов'язки: необхідність засвоєння шкільної програми, готовності до інтенсивного розвитку соціальних відносин та змін соціальних ролей і функцій.

Соціальна компетентність молодших школярів характеризується такими показниками:

- приймати соціальні правила і норми, знаходити правильні орієнтири для побудови своєї соціальної поведінки;
- проявляти гнучкість у сприйнятті нових вражень та їх оцінці, прилаштовуватися до вимог соціальної групи, зберігаючи водночас власне обличчя;
- добирати корисні для свого соціального розвитку ролі, поводитися відповідально;
- орієнтуватися у своїх правах та обов'язках;
- уміти брати до уваги думку інших людей, рахуватися з їхніми бажаннями та інтересами, визнавати сильні сторони;
- вміти вислуховувати, погоджуватися, відстоювати власну точку зору, домовлятися;
- виявляти толерантність, емпатію, здатність співчувати, радіти;
- налагоджувати з однолітками та дорослими гармонійні взаємини;
- уникати конфліктів або розв'язувати їх мирним шляхом, утримуватися від образливих слів та агресивних дій;
- оптимістично ставитися до труднощів, уміти мобілізуватися для їх подолання;
- проявляти витримку в стресових ситуаціях;
- розраховувати на себе, рідних, близьких, знайомих, товаришів;
- узгоджувати свої бажання з можливостями та вимогами;

- контролювати та регулювати свою поведінку, утримуватися від негативних проявів;
- спиратись на власний досвід та реалістичну самооцінку у прийнятті рішень;
- уміти в разі потреби звернутися за допомогою;
- володіти мовленнєвим етикетом, бути здатною ініціювати, підтримати та культурно завершити розмову;
- бути людяним, справедливим, вміти приймати точку зору іншої людини [2, с. 67].

З метою визначення рівня соціальної компетентності серед учнів 1-А класу було проведено емпіричне дослідження. Результати виявили наступне: загалом діти мають позитивне відношення до школи та однокласників, розуміють правила та норми, готові їх виконувати, проте дехто потребує нагадувань. У більшості випадків гарно орієнтуються в емоційному стані партнера, розуміють наслідки своїх вчинків та їх вплив на емоційні прояви та самопочуття інших людей. Проте є складнощі з комунікативною сферою: школярі відчують труднощі у налагодженні взаємодії один з одним, їм складно вирішувати конфлікти, результати досліджень виявили високі показники агресивних проявів та не здатності конструктивно розв'язувати суперечливі ситуації.

Для коригування виявлених прогалин у розвитку соціальної компетентності рекомендую:

- розвинути здатність конструктивної взаємодії один з одним;
- сформувати вміння дотримуватися правил прийнятих у групі;
- сформувати здатність приймати на себе відповідальність і контролювати свої вчинки;
- розвинути навички уміння ефективно вирішувати конфлікти.

3. Психологічні рекомендації педагогам початкової школи та батькам з розвитку соціальної компетентності дитини

Рекомендації педагогічному складу ЗНЗ щодо формування соціальної компетентності молодших школярів:

1. Системність. Комплекс заходів направлених на формування та розвиток соціальної компетенції має проводитись регулярно. Це дозволить засвоїти правила взаємодії та виробити навички конструктивного вирішення складних та конфліктних ситуацій.

2. Групова форма взаємодії. З метою отримання досвіду співпраці в колективі дитина має активно включитись у соціальну взаємодію. Завдяки цьому учні будуть формувати вміння вступати контакт, налагоджувати взаємодію, розподіляти права та обов'язки, вирішувати конфлікти та інше.

3. Ігрові технології. Впровадження ігрових форм у навчальний процес дозволить сформувати навички концентрації уваги, вступ та вихід із взаємодії, вміння дотримуватись правил.

4. Формування саморегуляції. Закріплювати перетворення у пізнавальній сфері, з метою формування довільного і усвідомленого характеру цих здібностей.

5. Формування адекватної самооцінки. Створення умов для формування критичного відношення до себе та оточуючих з метою формування адекватної самооцінки. Адже саме вона є визначальною у соціальній адаптації та регулюванні поведінки учнів.

6. Ознайомчий аспект. Важливо у навчально-виховній діяльності розширювати знання дітей про суспільство, моральні принципи, правила поведінки у суспільстві, формувати ціннісні орієнтири.

7. Пропрацьовування проблемних ситуацій. Це дозволить молодшому школяру отримати навички аналізу та формування схеми виходу із складних ситуацій. Під час проведення таких заходів важливо, щоб діти взаємодіяли один з одним (домовлялись, радились), для аналізу використовували власний життєвий досвід.

8. Метод проектів. Цей метод гарно зарекомендував себе в рамках індивідуально підходу до розвитку соціальної компетентності молодших школярів. Реалізація проектів сприяє формуванню самостійності у виконанні завдань, розвитку логічного мислення та творчих здібностей, узагальнення та систематизації знань, отриманих у навчальному процесі. Це дозволить збагатити життєвий досвід та розширити уявлення про оточуючий світ, а також сприятиме вираженню індивідуальності дитини.

Рекомендації батькам щодо розвитку соціальної компетентності молодших школярів:

1. Очі в очі. При спілкуванні з дитиною займати таке положення, щоб бути з дитиною на одному рівні, бачити його очі.

2. Прийняття. У спілкуванні демонструвати дитині, що ви приймаєте його таким, яким він є. Використовувати такі вирази : «Яке щастя, що ти в мене є», «Я люблю тебе», «Ти прекрасний/на».

3. Довіра і взаєморозуміння. Важливо вибудовувати дружні стосунки з дитиною. Підтримувати та співпереживати. Це дозволить убезпечити дитину від наслідків ситуацій в які вона може потрапити, завдяки нездатності прораховувати наслідки подій. Адже якщо вдома її розуміють і підтримують, зі своїми скрутами, вона прийде в першу чергу до батьків, які їй допоможуть.

4. Оцінюємо вчинок, не дитину! Якщо ми критикуємо, то оцінюємо лише вчинок, а не особистість: «Ти гарний хлопчик/дівчинка, але вчинив недобре», «Твій вчинок мене засмучує, але я все одно тебе люблю».

5. Виявляємо причину. При аналізі вчинків шукаємо причину, чому дитина так вчинила, які були його переживання в цей момент.

6. Не відштовхуйте дитину, коли вона звертається до вас. Уникайте фраз «Я зараз зайнятий, мені не до тебе!», «Вічно ти лізеш!». Для неї в цей момент запит, з яким вона до вас звертається може бути дуже важливим, навіть якщо для вас це «нісенітниця».

7. У вихованні не застосовувати методи залякування та примусу. Домовляйтесь з дитиною. Виробляйте систему заходів заохочення та

відповідальності за порушення правил вашої сім'ї. Важливо бути послідовним у дотриманні розроблених заходів!

7. Бути прикладом. Діти наслідують поведінку, а не повчання. Навіть якщо ви 1000 разів повторите, що треба прибирати за собою, але самі цього не робите. Дитина теж не буде так робити. Тому варто слідкувати за своєю поведінкою, особливо в конфліктних ситуаціях, мовою, жестами. Адже дитина постійно навчається, тому слід транслювати те, що ви прагнете виховати в своїй дитині.

8. Завдяки ігровій діяльності можна розвивати у дитини організаторські здібності, волювільності.

9. Слід навчати молодшого школяра правильно розпоряджатися своїм часом, прищеплювати навички планування.

10. Хвалити дитину за прогрес, а не культивувати егоцентричність «Цього разу малюнок набагато кращий!» замість «Ти найкращий художник!», «Рівних тобі немає!».

11. Не порівнюйте дитину з іншими, слід відмічати лише прогрес або регрес самої дитини. Адже кожна дитина індивідуальна і розвивається у своєму темпі. А порівняння з іншими, може негативно впливати на її самооцінку.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

На основі проведеного покомпонентного дослідження рівня соціальної компетентності у молодших школярів (на прикладі учнів 1-го класу), можна зробити наступні висновки.

Соціальна компетентність сформована на середньому рівні – 48% респондентів. 27% учнів демонстрували високі показники та 25% – школярі з низькою сформованістю соціальної компетентності.

Когнітивний компонент соціальної компетентності сформований на рівні середнього (52%), є діти з низьким (19%) і високими показниками (29%). Загалом діти жваві, активні, допитливі. Демонструють в переважній більшості позитивне ставлення до школи та її мікросоціуму, комфортно почуваються в колективі.

Емоційна складова показала високі показники емоційного інтелекту першокласників та гуманістичну направленість емпатії, проте в ході дослідження були виявлені високі показники імпульсивності у прийнятті рішень та складнощі у вирішення конфліктних ситуацій (складнощі з розумінням мотиву вчинку).

Дослідження поведінкового чинника соціальної компетентності виявило, що для переважної більшості дітей характерне невміння вирішувати конфліктні ситуації мирним шляхом, відсутність моделей виходу з конфлікту, складнощі з екологічним виявленням емоцій.

Особливої уваги заслуговують результати проведення методики *«Незакінчені речення»*, оскільки вони продемонстрували високі показники агресивності першокласників – 62%.

З огляду на отримані результати була розроблена і проведена лекція *«Особливості соціальної компетентності молодшого школяра»* для батьків та педагогічного колективу школи.

ВИСНОВКИ

Теоретичне та емпіричне дослідження соціальної компетентності молодших дошкільників можна узагальнити наступними висновками:

1. Дослідження теоретичної бази дозволило серед багатоманіття поглядів на визначення поняття «соціальної компетентності», сформулювати його як сукупність знань, вмінь та навичок, їх адекватного використання з метою успішної реалізації особистості в соціальному середовищі.

Для молодшого школяра під соціальною компетентність слід розуміти знання норм та правил поведінки суспільстві; прагнення до соціально схвалюваних форм поведінки; вміння розуміти власні почуття й емоційні стани та оточуючих, адекватно на них реагувати; володіти навичками вступу та виходу з конфлікту; вміння долати труднощі та знаходити шляхи вирішення проблемних ситуацій.

2. Узагальнюючи варіативність досліджуваних структурних компонентів соціальної компетентності, слід виділити три найважливіші: когнітивний, емоційний та поведінковий. Когнітивний - знання норм та правил взаємодії в суспільстві; знання продуктивних способів взаємодії в діяльності; знання власних особистісних особливостей, що сприяють досягненню успіху; розуміння потреб та особливостей іншої людини. Емоційний - адекватні уявлення про власний емоційний світ; здатність ідентифікувати свої емоційні стани та розуміти емоції інших, ціннісне ставлення до себе і іншої особистості. Поведінковий - вміння взаємодіяти в навчальній і поза навчальній діяльності; володіння засобами організації своєї поведінки; вміння працювати в команді, групі; навички вирішення складних та конфліктних ситуацій.

3. Результати емпіричної частини дослідження доцільно відобразити як сукупність властивостей для соціально компетентного та соціально некомпетентного першокласника. Соціально компетентні молодші школярі (27%) комфортно почуваються в колективі; активні у взаємодії з однолітками та дорослими; виявляють позитивне ставлення до навчання, однокласників та

вчителів; добре орієнтується в оцінці ситуації, емоційних станах та їх проявах; активно демонструють співчуття та співпереживання; характер емпатії – гуманістичний; доброзичливі, дбайливо ставляться до майна школи, адекватно оцінюють свої вчинки та активно коригують свою поведінку при наявності зауважень з боку вчителя. Знаходять конструктивні рішення у нестандартних та складних ситуація, за потреби звертаються по допомогу.

Соціально некомпетентні школярі (25%) мають статус пасивно або активно неприйнятих; невпевнені у собі; безініціативні, відчують труднощі у спілкуванні; соромляться брати участь у колективних формах взаємодії, активно їх уникають; погано орієнтуються у емоціях, які відчують та розумінні емоційних станів оточуючих/власних; виявляють негативне ставлення до навчання та/або до шкільного мікросоціуму; демонструють егоцентричність та імпульсивність у прийнятті рішень, керуються лише власними бажаннями; погано орієнтуються у визначенні мотивів дій, оцінці ситуації; відчують складнощі у знаходженні адекватного виходу зі складної ситуації; не виявляють емпатії або проявляють її егоцентричну направленість; ігнорують зауваження вчителя; грублять, провокують конфлікти; вживають ненормативну лексику. Вони зневажливо ставляться до шкільного майна, у своїх вчинках безвідповідальні. Проявляють активну та/або пасиву агресію у складних та конфліктних ситуаціях.

4. Розроблена і проведена лекція для батьків та вчителів з метою розширення уявлень про соціальну компетентність молодших школярів, важливість та актуальність її формування саме у молодших дошкільників та підготовка підґрунтя для подальшого її розвитку.

Перспективними напрямками подальшого наукового дослідження є розроблення теоретико-практичних методик розвитку соціальної компетентності молодших школярів в закладах шкільної освіти. Зокрема, дослідження чинників рівня агресивності та його залежність від розвитку рівня соціальної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева И. Диагностика уровня развития эмоционального интеллекта старшего дошкольника. *Эмоциональный интеллект* (2017) URL: <https://andreeva.by/diagnostika-urovnya-razvitiya.html> (дата звернення 06.11.2020)
2. Антонова Т.В. Как помочь ребенку войти в современный мир? Московский департамент образования, центр «Дошкольное детство» им. Запорожца / Под ред. Т.В. Антоновой. Москва, 1995. 168 с.
3. Басова В.М. Формирование социальной компетентности сельских школьников: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Ярославль, 2004. 472 с.
4. Бодалев О.О. Психология общения. *Избранные психологические труды*. М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО МОДЭК, 2002. С. 256.
5. Божович Е.Д. Возможности и ограничения коммуникативной компетенции подростков. *Психологическая наука и образование*. 1999. № 22. С. 64-76.
6. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Изб. психол. тр. / Под ред. Д.И. Фельдштейна. Москва: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НВО МОДЕК, 2001. Вид. № 3. 349 с.
7. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения. М.: Педагогика, 1990. 144 с.
8. Варецька О.В. Структура соціальної компетентності вчителя початкової школи. *Науковий вісник МНУ ім. В.О.Сухомлинського*. Серія «Педагогічні науки». Київ, 2015. Вип. №1 (48), С. 58-67. URL : http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:JVgNeIGxO8AJ:www.irbis.nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Nvmdup_2015_1_13.pdf+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
9. Видра О.Г. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 112 с. URL:

https://pidru4niki.com/component/option,com_jdownloads/Itemid,999999/catpid,260/task,view.annotation/

10. Галакова О.В. Модель развития социальной компетентности младших школьников. *Вестник ВГТУ*. 2012. №10-2. С. 131-137 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/model-razvitiya-sotsialnoy-kompetentnosti-mladshih-shkolnikov/viewer>

11. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. СПб: Речь, 2004. 272 с.

12. Гончаров С.Г. Социальная компетентность личности: сущность, структура, критерии и значение. *Образование и наука*. 2004. № 2. С. 3-18. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-kompetentnost-lichnosti-suschnost-struktura-kriterii-i-znachenie/viewer>

13. Гончарова-Горяньска М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів. *Рідна школа*. 2004. № 7-8. С. 34-36.

14. Данилейко С.І. Шляхи формування соціальної компетентності учнів початкової школи: матеріали III Міжнародної наукової інтернет-конференції «Інновації та традиції в сучасній науковій думці». URL: <http://intkonf.org/danileyko-si-shlyahi-formuvannya-sotsialnoyikompetentnosti-uchniv-pochatkovoyi-shkoli/>

15. Делор Ж. Образование: сокровище. Париж: ЮНЕСКО, 1996. 53 с. URL: <https://ifap.ru/library/book201.pdf>

16. Зеер Ф.Э. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования. *Высшее образование в России*. 2005. №4. С. 23-30. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kompetentnostnyy-podhod-k-modernizatsii-professionalnogo-obrazovaniya/viewer>

17. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. *Эксперимент и инновации в школе*. 2009. №2. С. 7-14. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/klyuchevye-kompetentsii-novaya-paradigma-rezultata-obrazovaniya/viewer>

18. Калинина Н.В. Развитие социальной компетентности у младших школьников. *Психология и школа: науч.-практ. журн.* 2005, № 4. С. 62-72.

19. Калинина Н.В. Социальная компетентность школьников как индикатор результативности деятельности образовательного учреждения. *Психология инновационного управления социальными группами и организациями.* Москва-Кострома, 2001. С.146-148.

20. Калинина Н.В. Социальная компетентность младшего школьника: формирование конструктивных поведенческих стратегий. *Известия Саратовского университета. Серия «Акмеология образования. Психология развития».* 2008. Т.1 №3-4. С. 7-13. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-kompetentnost-mladshego-shkolnika-formirovanie-konstruktivnyh-povedencheskih-strategiy/viewer> (дата звернения 05.11.2020).

21. Коваленко В.В. Формування соціальної компетентності молодших школярів засобами інформаційно-комунікаційних технологій: посібник / за наук. ред. проф. М. П. Лещенко. Київ, 2017. 192 с.

22. Коротина Ю.В. Структурно-содержательные особенности социальной компетентности младших школьников. *Вестник Тамбовского университета. Серия «Гуманитарные науки».* 2010. Вып. 12 (92). С. 143-151. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strukturno-soderzhatelnye-osobennosti-sotsialnoy-kompetentnosti-mladshih-shkolnikov/viewer> (дата звернения 05.11.2020).

23. Коротина Ю.В. Формирование социальной компетентности младших школьников средствами учебных предметов: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. «Теория и методика обучения и воспитания». Тамбов, 2011. 210 с.

24. Котова С.А., Максим В.И. Детская конфликтологическая компетентность: онтогенез и развитие, теория и практика. *Вестник психологии образования.* 2013. №1. С. 58-65. URL: https://psyjournals.ru/files/93168/vestnikPsyobr_2013_n1_Kotova_Maxim.pdf

25. Красношлыкова О.Г., Кошечая О.Г. Понятие "социальная компетенция" как научная категория. *Профессиональное образование в России и за рубежом*. 2019. С. 20-26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-sotsialnaya-kompetentsiya-kak-nauchnaya-kategoriya>

26. Крузе-Брукс О.А. Педагогическая модель формирования социальной компетентности учащихся младших классов. *Вестник НовГУ. Серия: «Педагогика. Психология»*. 2007. №42. С. 34-36.

27. Лебедев В.А. Феномен социальной защищенности человека: Философский анализ: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. Москва, 2000. 23 с.

28. Лепіхова Л.А. Соціально-психологічна компетентність у цілеспрямованій поведінці особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 2. С. 65-69.

29. Лукьянова М.И. Социальная компетентность как компонент управленческой культуры руководителя. *Психология инновационного управления социальными группами и организациями*. Кострома, 2001. С. 240-242.

30. Лукьянченко Н.В., Ядрышникова Т.Л. Диагностика эмоционального отношения первоклассников к школе экспресс-диагностика «Лица» URL: <https://studylib.ru/doc/514050/metodika-lica> (дата звернення 06.11.2020)

31. Масленникова В.Ш. Личностная композиция социального отношения. *Современные концепции воспитания*. Ярославль: ЯГПУ им. К.Д. Ушинского, 2000. С. 84-89.

32. Маслова И.А. Социализация подростка в воспитательном пространстве учреждения дополнительного образования детей: автореф. дис. ... кан. пед. наук: 13.00.01. Магнитогорск, 2007. 23 с.

33. Нгуен Минь Ань. Диагностика уровня развития эмоционального интеллекта старшего дошкольника. *Ребенок в детском саду*. 2008. №1. С. 83-

85. URL: <https://andreeva.by/diagnostika-urovnya-razvitiya.html> (дата звернення 06.11.2020)

34. Ніколаєску І.О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. *Науково-методичний посібник*. Черкаси: ОПОПП, 2014. 76 с.

35. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

36. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70000 слов / Под ред. Н. Ю. Шведовой. М.: Русский язык, 1990. Изд. 23. 917 с.

37. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти від 21 лютого 2018 р. № 87 Київ (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688): Постанова Кабінет Міністрів України/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#top>.

38. Прямикова А.В. Развитие социально мышления старшеклассников в процессе изучения общественных дисциплин: дис. ... канд. социологич. наук.: 22.00.06. Екатеринбург, 2004. 166 с.

39. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. Москва: "Когито-Центр", 2002. 396 с.

40. Рогов Е.И. Психология общения. М.: Издат. центр «Академия», 2009. 231 с.

41. Хорошко Л.В. Формирование социальных компетенций у воспитанников образовательных учреждений интернатного типа. *Вестник Московского государственного областного университета. Серия: «Психологические науки»*, 2011. №3. С.100-104.

42. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Народное образование*. 2003. №2. С. 55-61.

43. Щетинина А.М. Диагностика социального развития ребенка: Учебно-методическое пособие. Великий Новгород: НовДУ им. Ярослава Мудрого, 2000. 88 с.

44. Юденкова И.В., Балагурова М.С. Диагностика социальной компетентности младших школьников. *Молодой ученый*. 2016. №14 (118). Часть 6. С. 87-91. URL: <https://moluch.ru/archive/118/32795/> (дата звернения 07.11.2020).

ДОДАТКИ

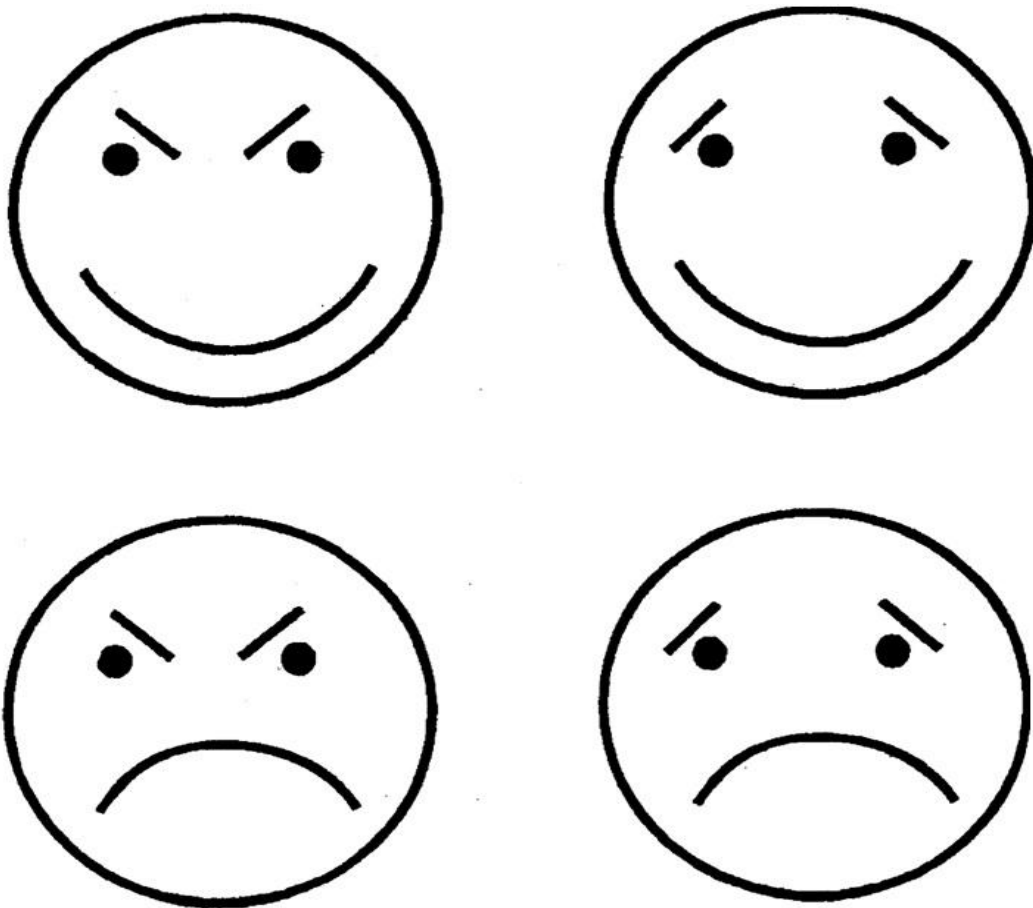
Додаток А

Діагностична методика «Маски»

Мета: дослідження спілкування дитини з однолітками, визначення його статусного місця в групі.

Стимульний матеріал: набір з чотирьох масок, намальованих на папері, які символізують гарний і поганий настрій, прагнення до домінування або підпорядкування.

Інструкція: Подивися на ці обличчя. Як ти думаєш, яке обличчя найчастіше буває у тебе, коли ти дивишся на своїх однокласників? А на кого з них ти дивишся зазвичай ось так (показують кожну з масок по черзі)? А хто з дітей з твого класу на тебе найчастіше дивиться ось так? (Знову показують по черзі кожну з масок).

Чотири маски викладають в ряд перед дитиною. Після того як він вибрав одну з них, відповідаючи на перше запитання, кожному з масок по черзі дають дитині і задають питання, на кого він так дивиться або хто на нього так дивиться. Приймається будь-яка відповідь, в тому числі і відмова відповісти.

Обробка і інтерпретація результатів

Емоційний стан дитини в групі проявляється у виборі маски з певним настроєм (хорошим або поганим) при відповіді на перше питання. Підраховують, скільки разів були обрані маски з хорошим і поганим настроєм при відповіді на питання «На кого з однокласників ти дивишся ось так?». Якщо дитина задоволений своїм місцем в групі, кількість усміхнених масок значно перевищує кількість сумних. Цей показник важливіше показника статусу (лідерства або знехтування) дитини, так як показує задоволеність дітей тим місцем, яке вони займають. У разі відторгнення мова може йти про дітей, які вважають за краще спілкуватися з однолітками будинку, у дворі, а не в класі, а тому не відчуючи тривоги від того, що у класі з ними мало спілкуються. Цей варіант може бути пов'язаний і з небажанням дитини активно спілкуватися, його незацікавленістю в контактах з однолітками. У той же час і лідери можуть бути не задоволені своїм становищем, якщо вони претендують на більш високе місце в групі або прагнуть до спілкування з кимось із тих хлопців, хто входить в іншу угруповання і не підпорядковується даному лідерові. Таким чином виявляються так звані «пасивні» і «активні» відторгнуті, тобто діти, які спокійно переносять свою відторгнутість і не прагнуть до спілкування, і діти, які переживають свою відгородженість від класу.

Підраховують також і кількість виборів «домінування і підпорядкування» - як при першому питанні (це найважливіший показник), так і при наступних відповідях. Особливо це важливо для дітей, незадоволених своїм статусним місцем. Ті діти, у яких проявляється прагнення до домінування, незадоволені, як правило, своїм статусним місцем. Їх не влаштовує просте спілкування з однолітками, вони готові краще взагалі

перервати спілкування з ними, ніж підкорятися. Діти, у яких проявляється тенденція до підпорядкування, незадоволені саме своєю відторгненістю і готові до спілкування в будь-якій формі. Ці діти з готовністю приймуть будь-яку допомогу дорослого, в той час як діти першої групи до такої допомоги ставляться насторожено, часто вважаючи за краще пробиватися самостійно.

Індивідуальна Бесіда (Смирнова О., Холмогорова В.)

Ціль методики: виявлення уявлень дитини про власні емоційні стани або переживання та стани або переживання однолітка у процесі соціальної взаємодії.

Перед початком бесіди дорослий знайомиться з дитиною і пропонує поговорити з нею, створюючи при цьому доброзичливу атмосферу спілкування.

Дитині задаються наступні запитання:

1. Чи подобається тобі ходити до школи? Чому?
2. Як ти вважаєш: хороші чи погані діти у твоєму класі? Хто? Чому?
3. Коли ти даєш другові іграшку – пограти, і зразу її забираєш (поки він ще не встиг награтися), як ти думаєш, який настрій у нього буде?
4. Чи зміг би ти подарувати другові іграшку назавжди? Як ти вважаєш, який у нього буде настрій, якщо ти подаруєш йому іграшку?
5. Якщо твого друга (однолітка) покарають, як ти думаєш, як він почуватиметься? Чому?
6. Коли карають тебе, який настрій буває у тебе, як ти відчуваєшся?
7. Якщо вчителька за щось хвалить тебе, як ти відчуваєшся?
8. Якщо похвалять твого друга, як ти думаєш, що відчуватиме він?
9. Якщо у твого друга не виходить якась справа, як думаєш, який у нього буде настрій? А ти міг би йому допомогти?
10. Мама пообіцяла сходити з тобою у вихідний день у цирк (кіно), а коли настав вихідний день, з'ясувалося, що їй треба виконати якісь домашні справи (поприбирати, пограти тощо) і вона не може піти з тобою у цирк (кіно). Який у тебе буде настрій?

Обробка результатів: 10 питань розділені на 3 групи:

Перша – 1 і 2 запитання, які виявляють загальне оцінне ставлення і уявлення дитини про інших дітей. Наприклад, 2-ге запитання – провокаційне. Припускається, що гуманна позиція – це прийняття всіх дітей та їхня

позитивна оцінка. Якщо ж малюк дає негативну оцінку дітям – це свідчить про поверхневе, предметно-оцінне ставлення до однолітків.

Друга – запитання, які дозволяють судити про рівень сформованості уявлень малюка про стани однолітка і адекватність їх оцінки. До таких питань відносяться: 3,4,5,8,9. Ставлячи дитині такі запитання, важливо виявити розуміння суб'єктивних станів однолітка, тобто що саме переживає дитина у конкретній модельованій ситуації, а не її знання про те, який одноліток (добрий, жадібний та ін.).

Третя – питання, що мають на меті з'ясувати рівень сформованості уявлень дитини про власні переживання та стан їх адекватного оцінювання. Це запитання 6,7,10.

Під час опрацювання відповідей на запитання першої групи, фіксуються:

А) відповіді, в яких дається негативна оцінка дитячого садка (школи) та однолітків;

Б) відповіді, в яких дається позитивна оцінка дитячого садка (школи) дітям у класі;

В) варіанти відсутності відповідей

При опрацюванні відповідей на запитання другої і третьої груп фіксуються інші показники:

А) адекватність оцінки;

Б) варіанти відповідей «не знаю» або відсутність відповідей.

Оцінка результатів:

– високий рівень (3 бали) – дитина дає позитивні оцінки свого ставлення до школи та однолітків, **завжди правильно** розуміє емоційні стани інших дітей і свої власні;

– середній рівень (2 бали) – дитина дає і позитивні і негативні оцінки свого ставлення до школи і однолітків; **не завжди правильно** розуміє емоційні стани інших дітей і свої власні;

– низький рівень (1 бал) – дитина дає негативні оцінки свого ставлення до школи і однолітків; не розуміє емоційних станів інших дітей і своїх власних.

Додаток В

Проективна методика «Три бажання»

Мета: Виявити емоційну орієнтацію дитини на себе або на інших людей.

Інструкція: Психолог каже дітям: «Уявіть, що золота рибка може виконати три бажання. Що б ви побажали? ».

Обробка результатів:

- 0 балів - малюнок відсутній;
- 1 бал - малюнок пов'язаний з бажанням «для себе»;
- 2 бали - малюнок пов'язаний з бажанням «для інших людей».

Рівень розвитку емоційного інтелекту:

Низький: 0 - 3 бали;

Середній: 4 бали;

Високий: 5 - 6 балів.

Додаток Г

Методика «Що – Чому – Як» (Нгуен Минь Ань)

Мета: Виявити ступінь готовності дитини враховувати емоційний стан іншої людини, співпереживати, піклуватися про неї.

Інструкція: Вихователь каже дітям: «Зараз я прочитаю вам розповідь. Ваше завдання: слухати уважно, а потім відповісти на мої запитання ».

Текст для дівчаток:

«Мене звати Аня. Я вчуся в першому класі. У мене є старша сестра Таня. Одного разу ми їхали на машині і потрапили в аварію. Ми були легко поранені. У Тані була зламана права рука, але вона скоро зажила. А у мене на обличчі була глибока подряпина, і через місяць залишився шрам. Шрам невеликий, але все хлопці в школі його помічають, особливо хлопчик на ім'я Вова. Вова - заводила серед хлопців. І ви знаєте, він і його друзі стали наді мною сміятися. Мені було дуже прикро. Я навіть не хотіла більше ходити в школу. Таня дізналася про це. Днями я все-таки як завжди пішла в школу з Танею. Біля входу стояв Вова з друзями. Побачивши мене, вони почали про щось шепотітися і сміятися. Моя сестра відразу підійшла до них і щось сказала Вові. Я стояла далеко від них, тому нічого не чула. Я тільки знаю, що саме після розмови з Танею Вова і його друзі перестали наді мною сміятися. Я пишаюся тим, що я - молодша сестра Тані і тим, що у мене є старша сестра, яка завжди мені допоможе. Але я до сих пір не знаю, що ж Таня сказала Вові і хлопцям. Як ви думаєте, що вона їм сказала? »

Текст для хлопчиків:

«Мене звуть Антон. У мене є старший брат Юра. Нещодавно я почав вчитися кататися на велосипеді. Перший час я часто падав, і сусідські хлопчики з мене сміялися. Мені було дуже прикро. Я навіть хотів закинути велосипед. Але Юра вирішив мені допомогти. В один прекрасний день ми з Юрою вийшли у двір з велосипедом. Там нас побачили хлопці. Вони почали про щось шепотітися і сміятися. Мій старший брат відразу підійшов до них і щось сказав. Я стояв далеко від них, тому нічого не чув. Я тільки знаю, що саме після розмови з Юрою хлопчики перестали наді мною сміятися. Я

пишаюся тим, що я - молодший брат Юри і тим, що у мене є старший брат, який завжди мені допоможе. Але я до сих пір не знаю, що ж Юра сказав хлопцям. Як ви думаєте, що він їм сказав?»

Обробка результатів: Дитина, відповідаючи на питання психолога, повинна вирішити певну проблему, пов'язану з відносинами між дітьми, їх оцінкою ситуацій і розумінням емоційних станів інших людей. Відповіді оцінюються за трьохбальною шкалою.

Що Таня (Юра) сказала (сказав) хлопцям?

- 0 балів - дитина не відповідає або дає такі варіанти відповіді: «Не смійтеся», «Що ви робите?», «Як вам не соромно».
- 1 бал - «Старша сестра (старший брат) загрожувала (погрожував) хлопцям»;
- 2 бали - конструктивне рішення проблеми.

Варіанти конструктивного рішення:

- ✓ старша сестра (старший брат) просить хлопців залишити молодшу сестру (молодшого брата) в спокої, інакше вона (він) поскаржиться вчителям і батькам;
- ✓ старша сестра (старший брат) пояснює хлопцям що так робити не можна, що це погано;
- ✓ старша сестра (старший брат) пояснює хлопцям проблему своєї молодшої сестри (свого молодшого брата) і наполягає на тому, щоб хлопці припинили над нею (над ним) сміятися.

«Чому Таня (Юра) так вчинила (вчинив)?»

- 0 балів - дитина не розуміє питання.
- 1 бал - «Щоб не сміялися»; «Щоб не кривдили».
- 2 бали - «Люди відчують себе погано, якщо над ними сміються»

Як би ти вчинив(а) в такій ситуації?

- 0 балів - відповідь відсутня.
- 1 бал - «Треба попросити дорослих поговорити з кривдниками».

- 2 бали - дитина сама приймає рішення, спираючись на свої почуття - почуття ображеної людини.

Рівні розвитку емоційного інтелекту:

Низький: 0 - 2 бали;

Середній: 3 - 4 бали;

Високий: 5 - 6 балів.

Додаток Д

Методика «Незавершені оповідання» (Т.П. Гаврилова)

Мета: вивчення характеру емпатії: егоцентрична, гуманістична

Матеріал: 3 незакінчених розповіді.

Проведення дослідження.

Дослідження проводиться індивідуально. Дитині говорять: "Я розповім тобі розповіді, а ти, послухавши їх, відповіси на питання". Якщо випробуваним є дівчинка, то в оповіданнях фігурувати повинна дівчинка. Якщо хлопчик - то відповідно.

Розповіді:

1. Хлопчик мріяв завести собаку. Одного разу знайомі привели свою собаку і попросили доглянути за нею, поки вони будуть у від'їзді. Хлопчик дуже прив'язався до собаки, полюбив її. Він її годував, водив гуляти, доглядав за нею. Але собака дуже сумувала за своїми господарями, дуже чекала їх повернення. Через деякий час знайомі повернулися і сказали, що хлопчик сам повинен вирішити - повернути собаку або залишити її собі.

Як вчинить хлопчик? Чому?

2. Хлопчик знайшов на вулиці кошеня і приніс його додому. Бабуся сказала, що кошеня може бути хворим і викинула його на вулицю. Хлопчик дуже розсердився і нагримав на бабусю. Увечері бабуся сказала: "Ну що ж, доведеться мені їхати додому, хоча мені там і самотньо".

Як вчинить хлопчик? Чому?

3. Вася розбив вікно. Він злякався, що його покарають і сказав вихователю, що вікно розбив Андрій. Хлопці в дитячому садку про це дізналися і перестали з Васею розмовляти, не брали його в ігри. Андрій подумав: "Пробачити мені Васю чи ні?".

Як надійде Андрій? Чому?

Інтерпретація відповідей дітей: якщо дитина вирішує ситуацію на користь іншого (собаки, бабусі, Васи), то це вказує на гуманістичний характер

емпатії; рішення дитиною ситуації на свою користь - про егоцентричний характер емпатії.

Додаток Е

Бесіда-тест з класним керівником «Рівень соціальної компетентності» (Г. Беспалова)

Критерій		Результат	Оцінка в балах		
		бали	Високий, 3б	Середній, 2б	Низький, 1б.
1	манера спілкування		Комунікабельний, відкритий, ввічливий		Прагне нав'язати свою думку, вживає лайливі слова
2	відносини з вчителями		Поважні, доброзичливі, шанобливі		Неповажні, з елементами грубості
3	відносини з однокласниками		Дружні, співчутливі, з симпатією		Конфліктні, знущальні, з антипатією
4	дисциплінованість		З особливою ретельністю виконує всі вимоги вчителя		Ігнорує вимоги вчителя, вихователя, надходить виходячи з особистих інтересів
5	ставлення до шкільного майна		Дбайливе, цінує працю оточуючих		Зневажливе (ламає, бруднить, не цінує працю інших)
6	особенности поведення		Систематично здійснює позитивні вчинки		Мають місце негативні вчинки (грубість, бійки, запізнення, порушення дисципліни)
7	ставлення до своїх вчинків		Адекватно оцінює свої вчинки		Адекватно оцінює свої вчинки
8	ставлення до педагогічних впливів		Переживає, намагається переглянути ситуацію і виправитися		З озлобленістю
Результат					
Висновок про рівень соціальної компетенції:					
• Низький: 0 - 8 бали;					
• Середній: 8 - 16 бали;					
• Високий: 16 – 24 балів					